

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Fakulta sociálních studií

Katedra sociologie

Národní stát, občanství a identita
v komplexní společnosti

závěrečný esej ke kurzu SOC 403

Jiří Gigimov

Učo 51290

N-SOC

V Brně dne 23.1.2006

OBSAH:

1. Modernita versus komplexita
2. Planetarizace a národní stát
3. Individualizace v komplexní společnosti
4. Národní stát, občanství a rozdílnost v planetární společnosti
5. Literatura

1. Modernita versus komplexita¹

Současná společnost prošla v průběhu několika posledních desetiletí výraznou transformací, přičemž tyto změny „odhalily meze moderní definice demokracie a neadekvátnost jejích politických institucí v novém prostředí“ (Melucci 2001, 70). Tato transformace, ovlivněná rozvojem informačních technologií a změnou sociálně-ekonomických vztahů, proměnila i klasické moderní formy individuální a kolektivní identity. Národní či třídní zdroje identity a občanství, typické pro moderní industriální společnost, pozbyli v průběhu této transformace svého dominantního významu při konstruování identity. V současnosti proto čelíme jak krizi moderního pojetí individua (Baumann 2002, Giddens 1999, Melucci 1996), tak také krizi národního státu jako moderního reprezentanta národní identity a občanství. Jestliže nacionalismus jako ucelený ideologický systém sehrával významnou roli při budování

---

¹ Abych se vyhnul složité definici současné společnosti, rozlišuji v kontextu Melucciho koncepce současnou společnost od společnosti moderní pomocí pojmu komplexita. Podobné definice však nalezneme i u jiných autorů, zabývajících se reflexí dnešní společnosti a užívajících pojmů jako je informační společnost či společnost sítí (viz např. Castells 1999). V podstatě se jedná o výstižnější ekvivalent konceptu postmoderní společnosti.

moderní kolektivní a individuální identity (Gellner 1997) v rámci národního státu, otázkou zůstává, jakou roli hraje národní identita a nacionalismus v komplexní planetarizované společnosti, založené na rozdílnosti.

2. Planetarizace² a národní stát

Snaha o národní stát, definovaný územím, obyvateli, jazykem a specifickou kulturou, případně i vlastní „národní ekonomikou“ stála u zrodu samotné modernity, moderní industrializované společnosti. Jedním z definičních rysů modernity je tedy národní stát a s ním spojená národní identita. Společnost, často i v sociologickém pohledu (Keller 1998), se překrývala s představou národního státu jako ucelené entity. Zdroj moderní kolektivní a individuální identity tak vycházel zejména z národního vědomí bez ohledu na rozdílné ideologické proklamace. „Socialistické státy“ Východního bloku, i přes svůj proklamovaný internacionalismus a důraz na všeobecnou rovnost, zachovávaly a podporovaly národní cítění, nemluvě o otevřené podpoře národně-osvobozeneckých bojů ve světě. Občanství jako osvícenský koncept se pak překrýval s představou uceleného národa. Moderní industriální společnost tak zdroje identity nacházela jak v třídním tak národním vědomí.

S rozvojem informačních technologií, planetarizací a proměnou sociálně-ekonomických vztahů centrálních společností³ dochází i k proměně národních států, jejich postupnému propojování do nadnárodních institucí (např. EU) a k ekonomické dominanci nadnárodních korporací. Castells (1997) tak zdůrazňuje, že současný národní stát ztratil své rozhodovací schopnosti pod tlakem globalizace ekonomických aktivit, médií

---

² Melucciho koncept, obdobný jako globalizace, kterým odkazuje k planetě Zemi jako jedinému fyzickému prostoru, kde může člověk přežít.

³ Západní státy, představující dominantní kapitalistický kulturní model (Melucci 2001).

a elektronické komunikace, a také pod tlakem globalizace zločinu. V současné komplexní společnosti či společnosti sítí tak na jedné straně dominuje proces planetarizace světového systému, charakteristický vzájemnou propojeností a závislostí jednotlivých částí v sítích vztahů (Melucci 1989, cit. dle Znebejánek 1997), na straně druhé proces individualizace.

3. Individualizace v komplexní společnosti

Vedle procesu planetarizace a souvisejících změn ve sféře informací, je charakteristickým procesem v komplexní společnosti individualizace. Hlavní aktéři tohoto procesu však již nevystupují jako skupiny určené třídním či národním vědomím, ale jako „*individua, která se snaží individualizovat se účastí v různých formách kolektivního jednání tím, že mu dávají význam*“ (Melucci 1989, cit. dle Znebejánek 1997, 83). Transformace školství, rodinných hodnot, rozšíření osobních práv a svobody jedince, stejně jako vzrůstající množství kulturních příležitostí, vytváří „*jak zdroje tak potřeby, díky kterým mohou jedinci chápat sami sebe jako individua, přičemž mají efektivní schopnost konstruovat svou identitu*“ (Melucci 2001, 72). Komplexní společnost tak přináší nejen „konec velkých vyprávění“ (Keller 1998), ale i desubstancionalistický pohled na individuum, zbavený vnitřní metafyzické jednoty. Tento pohled na jedince a jeho jednání vychází z dědictví modernity, důrazem na „vyprázdňenost substantionalistické dimenze“ se však od moderního pohledu odlišuje. Transformace procesů konstrukce identity v souvislosti s rozvojem potenciálů individualizace překonává moderní pohled na jedince.

Rozvoj moderní společnosti můžeme vnímat jako dvojitý proces funkční diferenciací systému a postupné individualizace (Parsons 1971). Čím více se však rozvíjí prostor sociální zkušenosti, tím více se odlišují individuální hodnoty a významy jednání. Jelikož se rozdílnost stala

klíčovým znakem jak interpersonálních vztahů tak společnosti jako celku, „jsme v komplexní společnosti svědky pluralizace významů a znásobení příslušností“ (Melucci 2001,74). Lidé jsou členy různých systémů, jsou voliči, zaměstnanci, rodiči, konzumenti, a v každém z těchto systému rozvíjejí pouze část své identity. Jednání na hranicích jednotlivých systému, tak neustále vyžaduje „propustnou identitu, která poté umožňuje neustálý přechod mezi rozdílnými oblastmi významů a institucionálních vzorců“ (Melucci 2001,74). Tato propustná, nestálá či tekutá identita (Baumann 2002), charakteristická pro komplexní společnost je tak založena na rozdílnosti, diferencí.

Život založený na rozdílnosti však v sobě nese vnitřně ambivalentní potenciál, jelikož zde hrozí na jedné straně riziko entropie, nejistoty (Giddens 1999) a sociální desintegrace z nedostatku skupinové solidarity, společných cílů a zájmů. Na straně druhé však rozdílnosti obsahují velký potenciál, jelikož umožňují vytvářet taková společenství a formy spolupráce, které nejsou v homogenní společnosti možné.

4. Národní stát, občanství a rozdílnost v planetární společnosti

Změna procesů konstrukce identity, která provází nástup komplexní společnosti, umožňuje uchopení současné role národního státu, moderní občanské identity a nacionalismu, představující jejich ideologické zastřešení.

Jakmile se v komplexní společnosti stala identita nepevnou, fluktuující, klíčovým faktorem při jejím konstruování se stala rozdílnost. Tato rozdílnost hodnot a významů jednání vysílá silný impuls směrem k široké autonomii individua, stejně tak ale obsahuje i tendence k masovosti, depersonalizaci a manipulaci informací. Tyto tendence však již nevycházejí z logiky administrativního systému - národního státu, ale svůj původ nalézají v dominantních kulturních

modelech centrálních společností, které vnucují sami sebe jako univerzální kód chování a komunikace.

Jestliže v moderní industriální společnosti zprostředkovával národní stát a s ním spojený nacionalismus integrační a kontrolní funkci, ve vysoce diferencovaných systémech, založených na informacích, již národní stát tuto funkci neplní. Nejenom v souvislosti s rozvojem multikulturalismu jako politického konceptu (Kymlicka 1995), tak národní stát již není schopen „*ukotvit kulturní a sociální pluralitu v mezích centralizovaného politického řádu*“ (Melucci 2000, 75).

Národní stát tak na jedné straně ztratil svou autoritu v důsledku vzájemné provázanosti planetárního systému a vzniku transnacionálních politických a ekonomických institucí, které přesunuly a převzaly původně národní rozhodovací pravomoci. Na straně druhé také došlo k institucionálnímu rozšíření autonomních pravomocí směrem k decentralizaci závazných politických a sociálních rozhodnutí způsobem, který nemá obdobu ve vývoji moderních národních států.

Administrativní logika národního státu je tak převažována dominantními kulturními kódy centrálních společností. Přijetí sociálně-konstruktivistického přístupu však neumožňuje přijímat tuto skutečnost dogmaticky. Oživení národních, etnických a regionálních konfliktů v průběhu posledních 30 let (Melucci 1996, Kymlicka 1995) tak poukazují právě na význam rozdílností při konstruování identity v komplexní společnosti. Tyto konflikty nejsou pouhou kopií tradičních konfliktů moderních národních států, ale nesou v sobě i napětí či dilema komplexní společnosti, jelikož dominantní kulturní kódy „*potlačují kulturní rozdílnosti a tímto omezují samotnou možnost komunikace, která vždy vychází z podobnosti, ale i rozdílnosti*“ (Melucci 2000, 76). V globálně komunikující společnosti individua a skupiny vždy vyžadují právo na rozdílnost a odporují sjednocujícím tlakům dominantních kódů.

Konflikt v moderní společnosti, vycházející zejména z materiální dimenze a redistribuce bohatství, se v komplexní společnosti stále více přesouvá do symbolické dimenze.

V planetární společnosti se tak pod závojem národních, etnických a teritoriálních konfliktů vyjadřuje snaha rozhodovat o vlastní existenci a kontrolovat vlastní kulturní vývoj bez tlaku dominantních kulturních kódů. To však vyžaduje vytvoření nových pravidel a vztahů mezi jednotlivými složkami komplexní reality - jednotlivými skupinami, kulturami či národy. Tyto planetární a vysoce komplexní pravidla jednání však již nemůže definovat upadající národní stát. Takovýto nový model planetárních vztahů, schopný zvládnout pluralitu, autonomii a bohatství diferencí, a zároveň umožňující vyjadřovat naši sdílenou zodpovědnost za ekologické ohrožení, je tak výzvou současné společnosti. Jakákoliv nová definice občanství tak musí reflektovat charakteristické tendence komplexní společnosti, založené na rozdílnosti a nejistotě.

Takovýto model vztahů, umožňující transformovat dilemata komplexní společnosti v pravidla planetární koexistence bez potlačení autonomie a specifičnosti zainteresovaných subjektů, však již nekoresponduje s koncepcí moderního občanství a národního státu. Národní stát, který v planetární společnosti ztrácí svou efektivitu, typickou pro období modernity, se tak pomalu ale jistě přesouvá na „sметиště dějin“. Snahy o obnovu jeho původní moci se pak stávají hlavní tématem nacionálních pravicových stran a hnutí, usilujících o rekonstrukci národní identity. Případný úspěch či neúspěch takovýchto snah zůstává v komplexní společnosti, která se vyznačuje nelinearitou svého vývoje, stále otevřenou otázkou.

5. Literatura

- Baumann, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Castells, Manuel. 1997. *The Power of Identity*. Oxford, UK: Blackwell.
- Gellner, Ernest. 1997. *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*". Brno: CDK
- Giddens, Anthony. 1999. *Důsledky modernity*. Praha: Slon.
- Keller, Jan. 1998. *Úvod do sociologie*. Praha: Slon.
- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship. A liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press
- Melucci, Alberto. 1996. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, Alberto. "Becoming a person: New frontiers for identity and citizenship in a planetary society" (In: Woodward, Alison and Kohli, Martin [eds.]. 2001. *Inclusions and exclusions in European societies*. London: Routledge.)
- Melucci, Alberto. 1989. *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Societies*. Philadelphia: Temple University Press.
- Parsons, Talcott. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, inc.
- Znebežánek, František. 1997. *Sociální hnutí*. Praha: Slon.